

Mire jó a nyelvművelés?

Az iskolai anyanyelvtanítás természetes része a nyelvművelés. Nyelvész körökben azonban folyamatos viták kapcsolódnak hozzá, s vannak, akik megkérdőjelezzik a létjogosultságát is. Az anyanyelv-pedagógiával kapcsolatos számos gond között valószínűleg nem ez a legégetőbb, de a vita tükrében mégis megkerülhetetlen a kérdés: kell-e egyáltalán az iskolában nyelvműveléssel foglalkoznunk vagy, mint egyesek vélik, ez egyenesen ártalmas tevékenység. A válasz kereséséhez szeretnék hozzájárulni ebben a tanulmányban, amely a két tábor szövegeinek mögöttes megközelítéseit igyekszik feltárni.

Fodor István (2001) könyve népszerűsítő jelleggel, de tudományos igényességgel arra a kérdésre keresi a választ, mivel foglalkozik a nyelvtudomány, és milyen haszna van a társadalom, az ember számára. Végeredményben minden tudománnyal kapcsolatban ez az egyik legfontosabb kérdés, hiszen a különféle diszciplínák az ember, az emberi közösség szolgálatában állnak. Különösen fontos föltennünk a kérdést, ha iskolában is tanított tartalmakról van szó. Céлом nem egy egyértelmű nyelvészeti, még kevésbé anyanyelv-pedagógiai válasz megfogalmazása. Inkább kérdésfölvetésről, a különféle nézetek párbeszédének lehetőségéről van szó, amely az iskolai tartalmakat sem hagyhatja érintetlenül.

A kérdést a nyelvműveléshez kapcsolódó viták fényében mutatom be. Különösen a 2001-es „nyelvtörvény” kapcsán lángolt fel a vita a nyelvművelő és a nyelvművelést elítélő gondolkodók, nyelvészek között. Erről a vitáról bőséges anyag található a <http://dragon.unideb.hu/~tkis/> oldalon. Elsősorban az itt elérhető cikkeket használtam fel dolgozatomhoz. Elemzésemben egy olyan új szempontot érvényesítek, amellyel a cikkekben nem találkoztam, és amely mindkét csoport érveinek háttérére és bizonyos értelemben reflektálatlanságára hívja fel a figyelmet.

A fogalmak tisztázása

Mielőtt a nyelvművelésről írok, fontosnak éreztem tisztázni, milyen értelemben is használom a szót. A különféle kifejezések, mint amilyen a nyelvművelés, nyelvvédelem, nyelvstratégia – különösen a nem tudományos jellegű cikkekben, publicisztikai írásokban – néhányszor összemossódnak. Úgy gondolom, a leghelyesebb, ha a nyelvművelésről szóló szakirodalom meghatározásait veszem alapul. Balázs Géza (2001b) a nyelvművelés meghatározásában a nyelvi változás és nyelvhasználati változatosság tényéből indul ki, és hangsúlyozza a spontán választások mellett a nyelvi tudatosság szerepét a helyzethez illő, pontos, világos, tehát a kommunikációban előnyösebb nyelvhasználat érdekében. A másik kulcsfogalom az igényesség, mely a minta értékű norma használatában mutatkozik meg. E nyelvi igényesség elsajátításához és alkalmazásához járul hozzá a nyelvművelés. Ez utóbbi nyelvi-kulturális tevékenység, míg a nyelvstratégia, mely a használati irányokat jelöli ki, inkább nyelvészeti. A nyelvstratégia végrehajtását a nyelvpolitika teszi lehetővé; ennek része pedig a nyelvi tervezés. A nyelvvédelem nem mondható tudományos tevékenységnek. Olyan amatőrök ténykedése, akik úgy gondolják, hogy a nyelv védelemre szorul.

A nyelvművelés az alkalmazott nyelvészet körébe sorolható. Nem a leíró nyelvészet része, bár abból merít. Magam részéről, Fodor (2001) logikáját követve, a társadalom és nyelv témakörében helyezném leginkább el, még ha a nyelvművelő írásokban kétségtelenül számtalan nyelvtörténeti és leíró jellegű elemzés van is. A nyelvművelés mindig a nyilvános nyelvhasználatra vonatkozóan határoz meg szabályokat. Ezt fontos kiemelni, mert az amatőr nyelvvédőkkel szemben a nyelvművelés nem akarja megbélyegezni hétköznapi társalgásainkat, sms-eink szlengett stb.

Külföldi kitekintés

Fodor István (2001) a művében külön fejezetet szentel a nyelv és társadalom kérdésének. Ezen a fejezeten belül szól a szociolingvisztikáról és a nyelvművelésről is. Bemutatja néhány ország nyelvstratégiai gyakorlatát és a nyelvművelés helyzetét. Franciaország és Nagy-Britannia tekinthető a két

végletnek. A szerző jól láttatja – és ez fontos lesz a dolgozat későbbi reflexiója szempontjából is –, milyen összefüggés van a nyelvvel és nemzeti identitással kapcsolatos társadalmi látásmód és a nyelvstratégia, nyelvpolitika között. A külföldiek helytelen beszédéhez hozzászólt, sok nyelvváltozatot ismerő, toleráns brit társadalmi közeg miatt ott sokkal kisebb figyelmet szentelnek a nyelv művelésének. Bár a szerző megemlíti, hogy az igényes nyelvhasználatot fontosnak tartók kiemelik, elkülönítik a „művelt beszédet” a dialektális jellegűtől – ezt a nehezen fordítható *Pygmalion*-darabon keresztül mutatja be. Itt azonban nincsenek nyelvművelő intézmények, inkább irodalmárok, stilszták foglalkoznak a nyelv szépségével, a „szép” nyelvhasználattal. A francia társadalom a brittel szemben a nyelvet nemzeti kincsnek tekinti, és igen intoleráns annak nem megfelelő használatával szemben. Itt van a miénkhez hasonló, sőt szigorúbb nyelvstratégiai törvény.

A liberális narratíva maga is kritikai jellegűnek állítja be magát, mely a rejtett hatalmi dimenziókat akarja például leleplezni a különféle diskurzusokban. Többször megfigyelhető azonban, hogy önmagukkal szemben a liberális gondolkodásmód egyes képviselői nem tudják ezt a kritikai reflexiót alkalmazni. Így miközben diszkriminációt kiált, a „liberális nyelvész” erőteljesen megbélyegző gondolatmenetével (ármánykodás, hályogkovács nyelvészek) maga is kirekesztővé válik.

Fodor bemutatja továbbá, hogy a nyelvpolitika és a nyelvi tervezés különös jelentőséget kap a kicsi vagy az eltűnés veszélyét hordozó nyelvek esetében. A ma beszélt nyelvek közül minimum 1500-at 1000-nél kevesebben beszélnek. A világ számos antropológusa és nyelvésze megkongatta már néhány évvel ezelőtt a vészharangot, és felhívta rá a figyelmet, hogy a nem is távoli jövőben számtalan kis nyelv eltűnésére számíthatunk, s ezzel szerintük szegényebb lesz az emberiség.

Amint látszik ebből a nagyon rövid külföldi kitekintésből is: a nyelv művelésének (és a nyelvstratégiának, nyelvpolitikának) az igénye, jelenléte nagyban függ az adott népcsoport, társadalom helyzetétől, méretétől, hagyományaitól, önmagáról kialakult képétől stb. Igen érdekes felfigyelni arra, hogy Fodor könyvéből úgy tűnik (és ezt az én személyes európai: főleg olasz, valamint spanyol és angliai tapasztalataim is megerősíteni látszanak), hogy máshol Európában nincs az az éles harc a nyelvművelés kérdése körül, mint nálunk. Ennek tehát itt sajátos társadalmi okai lehetnek.

Narratívák és tudomány

Elemzésem előtt még feltétlenül utalnom kell arra a tudományfelfogásra, amelyet e dolgozatban (is) képviselek, s amely értelmezésem alapját adja. A 20. században számos gondolkodó helyezkedett szembe a tudomány máig elterjedt pozitivistá felfogásával. Anélkül, hogy a kérdés tudományfilozófiai és ismeretelméleti problémáiba bocsátkoznék, a magam részéről kiinduló pontnak tekintem a következő téziseket:

- a tudomány nem adja a valóság pontos leképezését; mindig értelmez;
- ahol az értelmezés mozzanata jelen van, nem lehet semlegességről, értékelés-nélküliségről beszélni;
- a tudomány alapvetően a társadalmi mozgásokhoz, hatalmi változásokhoz kötődik intézményeivel, kánonjaival, és paradigmaváltásokon megy keresztül;
- a tudományos diskurzus (Foucault-i értelemben) csak egy a többi közül, illetve többféle diskurzus élhet egymás mellett egy tudományon belül is;
- a tudományos beszédmód nemcsak értelmezés, diskurzus, hanem nagyon sokszor narratív természetű is.

Talán leginkább e legutóbbi tétel kíván némi kifejtést. A narratívum alapvető természetű, hogy valamilyen kronologikus és általában ok-okozati összefüggésrendszerben írja le a tényeket, adatokat, amelyeket elbeszél. A tudomány számtalanszor „mesél”, narratívákat konstruál a valóság leírására. A nyelv művelők és a velük szembehelyezkedő nyelvészek is úgy vélik, bizonyos értelemben tudományt művelnek – az utóbbiaknál ez fontos érv is, mivel a nyelv művelést állítják be tudománytalannak. Érdeemes megnéznünk, nem narratív természetűek-e sokszor a szövegek.

Ha megnézzük a szövegeket, akkor jól látszik, hogy a nyelv művelés terén is sokféle narratívával találkozunk, mindkét oldalon. Például a „nyelvtörvény” bevezetője tipikus és egyértelmű narratíva a magyar nyelv „nagyságáról”, de ugyanígy a Kis Tamás és kollégái írásaiban megjelenő történetek a diszkrimináló, az elnyomás szolgálatában álló, „hályogkóvács” nyelv művelőkről, akik a „nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyáját jelentik”. (Sándor, 2001) A narratívák mögött – még mielőtt a valóságra vonatkozásukat vizsgálánk – mindig meg kell néznünk a háttérben meghúzódó, sokszor nem tematizált, reflektált nézeteket, ideológiákat, hatalmi törekvéseket. Nem talákoztam még olyan írással, amely a narratívák szempontjából ilyen kritikai elemzés tárgyává tette volna mindkét tábor cikkeit a témával kapcsolatban. Két tanulmány mutat csupán ebbe az irányba. Az egyik Balázs Géza (2001a) cikke a nyelv művelés metaforáiról, mely jól feltárja a metaforák mögötti narratívákat (ha nem is nevezi így őket), a másik Sándor Klára elemzése a mi és ők kategóriáiról („...ki nem nyelvész, én vagy te?”), mely a nyelv művelők narratívája mögötti elkülönítő értelmezést igyekszik bemutatni, megjegyzem, közben ugyanakkor elfeledkezik a saját diskurzusának hasonló kritikájáról.

Dolgozatomban a két tábor két politikai-világnézeti csoportként kezelem, és ezért beszélek liberális és konzervatív narratívákról. Természetesen tisztában vagyok vele, hogy ez maga is egy leegyszerűsítő narratíva, amelyet azonban tudatosan választottam, mint később még kifejtem, s amely, úgy vélem modellként használható.

A következő oldalakon az érveket s azok történetbe rendeződését vizsgálom meg, majd rámutatok, miért olyan nehéz a párbeszéd a két megközelítés között.

A „liberális” narratíva

Az általam liberálisnak nevezett megközelítés – mely semmiképpen nem pártpolitikai értelemben értendő – központi problémája a normativitás kérdése. Tudományfelfogásuk egyértelműen kizárja az előíró jelleget a tudomány fogalmából. Így a nyelvtudomány sem lehet normatív. Feladata pusztán a nyelv rendszerének és használatának semleges le-

írása. A nyelvhasználat befolyásolására nincs szükség szerintük, mert a nyelvet beszélők úgyis megtalálják a legjobb, legvilágosabb kommunikáció útját. Arról, hogy mi a helyes és helytelen a nyelvben, nem a tudósok bizottsága dönt, hanem a beszélők közössége alakítja ki (és át) szüntelenül a helyes vagyis érthető kommunikáció szabályait. Bizonyos szabványosítási folyamatokat (pl. helyesírási szabályzat megalkotása) természetesen elfogadnak e nyelvészek is, de ezeket megkülönböztetik a nyelvművelés normatív „kinyilatkoztatásaitól”.

Az előíró, értékelő szempont továbbá szövegeikben egyértelműen a hatalom, a diszkrimináció fogalmaival kötődik össze. A nyelvhasználat befolyásolásának folyamatáról olyan történetet alkotnak meg, amelyben a főszereplők a társadalmi elitet kiszolgáló nyelvművelő álnyelvészek, akik tudománytalanul járnak el, és ráadásul magatartásuk ki-rekesztő. Velük szemben állnak ők, az igazi nyelvészek, akiknek feladatuk felhívni a figyelmet e tevékenység hatalmi jellegére. A higgadtabb hangnemenél megmaradók, mint például Nádasy Ádám (2002), csak a nyelvművelés romantikus hagyományközpontúságát kifogásolják, amelynek nevében a nyelvművelők deviánssá nyilvánítanak minden általuk eltévelyedésnek ítélt nyelvi jelenséget, szinte erkölcsi szintre helyezve a kérdést, és egyfajta szorongásos viszonyt alakítanak ki az emberekben a nyelvvel kapcsolatban. Kis Tamás – és részben Sándor Klára is – ennél sokkal tovább megy. Kifejezetten áltudósoknak, „hályogkovácsoknak” nevezik a nyelvműveléssel foglalkozó nyelvészeket, és gyakorlatilag egy összeesküvés-elméletet alkotnak meg: az „ármánykodó”, ideológiákat kiszolgáló, sőt (átvitt értelemben) „bűnöző”, kártékony nyelvűművelőkről.

A „konzervatív” narratíva

A nyelvűműveléssel foglalkozó szakemberek (nem a laikusokról van szó) arra hívják fel a figyelmet, hogy magában a nyelvben és a nyelvet használók társadalmában is eleve jelen van a normativitás. A társadalmi közeg óhatatlanul előírja, elvárja, hogy bizonyos környezetben, adott módon nyilatkozzunk meg. Nincs tehát abban semmi különös, hogy a társadalomban egyébként is működő mechanizmusába egy nyelvvel foglalkozó szakember „beleszól”, a helyességről állást foglal. Ezzel a nyelvi tudatosság kialakulását segíti. E narratívában ugyanis a nyelv használatának több szintjét írják le a szerzők. Amikor valaki figyel arra, mit hogyan mond, hogyan kommunikál, az bizonyos értelemben magasabb szintet jelent „történetük” szerint. Az ilyen ember nyilvános beszédében jól megérteti magát (kommunikációs szempont), ráadásul vonzó, sikeres is lesz (lehet) szép nyelvhasználat miatt (esztétikai szempont!). Ez a személy, a történet főszereplője az igényes nyelvhasználó. Ezt az igényességet akarja előmozdítani a nyelvűművelés, határozottan értéknek tekintve a választékos, tudatosan alakított beszédet.

E narratívában azonban nemcsak a nyelvet használóról van szó, hanem maga a nyelv is főszereplővé válik, amelynek története van, amely a mi anyanyelvünk, amelyet ápolni kell. E nyelv használatának szabályait a nyilvános szférában nem lehet dilettánsokra bízni. A szakember az, aki leginkább meg tudja állapítani, mi lehet a nyelvnek is megfelelő norma.

E tábor narratívájában (a másik oldalról) az anyanyelvvel foglalkozó szakértő nyelvész áll szemben azzal, aki az igényes nyelvhasználat e kérdésével azért nem tud mit kezdeni, mert nem az anyanyelvvel foglalkozik, s nem is érzi át felelősségét ez iránt. A nyelvészek a nyelvűművelés-ellenesekkel vitatkozva hangsúlyozni szokták, hogy ők nem a dilettánsok közé tartoznak, akiknek példáit, nyelvi babonáit szívesen idézi a másik tábor, ám akikkel ők egyáltalán nem vállalnak közösséget. További ellenérv, illetve ellentörténet, hogy a nyelvűművelők célja nem más, mint hogy az érthetőséget, a megfelelő kommunikációt elősegítsék, s így korántsem diszkriminatívak, hanem épp az érthetetlen nyelvhasználat általi kirekesztés ellen küzdenek.

Lehetetlen párbeszéd?

Mindkét tábor cikkeit olvasva az az érzése lehet az olvasónak, hogy igazi vita sosem jön létre, nemcsak a személyeskedésbe váltó hangnem miatt, hanem mivel a cikkírók elbeszélnek egymás mellett. Ez a kommunikációs probléma véleményem szerint abból származik, hogy a két gondolkodásmód és narratíva alapvetően különbözik egymástól. Más a képük, történetük a tudományról, más a nyelvről, más a nyelvhasználatról, de úgy vélem még a világról is. Nem véletlenül adtam a liberális és konzervatív címkét a két, egymással szemben álló tábor narratíváinak. Az elsőben felfedezhetjük a liberális gondolkodásmód tipikus elemeit: a szabadság, autonómia és kötöttség, normativitás szembeállítását; a rejtett elnyomó tényezők keresését; a diszkriminációra való igen érzékeny odafigyelést. A világ, a társadalom olyan szabad közeg, mozgástér, amelybe minél kevésbé kell, szabad beleszólni. A felállított szintek (mindenféle téren) mindig relatívak, illetve hatalmi erővonalak, hierarchiák mentén szerveződnek, s magukkal hozzák az elnyomás, kirekesztés, stigmatizáció jelenségeit. A második narratívában a konzervatív értékelőkötelezettség kulcsfogalmai fedezhetők fel: az igényesség, a nemzet nyelvének szerepét, mely a nemzeti identitás formálója; a tudatosság, aminek kiemelése arra utal, hogy e felfogásban a spontán, a nem racionális, a nem reflektált impliciten másodrendű. A világ e történetben olyan valóság, amelyet a szép és magasrendű felé kell vezetnünk, s ezt legjobban azok tudják megtenni, akik értelmiségiként, tudatosan (ismét!) a világgal, annak valamilyen szeletével foglalkoznak (szakértők, tudósok).

Tisztában vagyok vele, hogy ez két fenti leírás erőteljes leegyszerűsítés, mégis úgy vélem, jól megvilágítja azt az „inkompatibilitást”, amely gyakorlatilag lehetetlenné teszi a párbeszédet. Nem csupán nyelvészeti, nyelvművelési kérdésekről van szó, hanem sokkal átfogóbb, mélyebb, szinte világnézeti problémákról. Ha például azt írják az eltérő felfogású cikkek: helyes vagy helytelen, más-más módon tekintenek a nyelvben a kettő kapcsolatára. A konzervatív értelmezés a helytelent erősen értékelő helyzetből látja. A két táborhoz tartozóknak más a nyelvről, nyelvhasználatról kialakult képe is. (1) Úgy tapasztaltam, erre a vitatkozó felek nem igazán figyeltek föl eddig. Nádasdy (2002) ugyan megpróbálja a nyelvművelők gondolkodásmódjának mögöttes filozófiáját föltárnai a felvilágosodás és romantika fogalmaival, de úgy hiszem, ennél sokkal összetettebb a kép, és ráadásul ugyanezt a kritikai elemzést nem végzi el saját táborának gondolkodásmódját illetően.

A konstruktív vita kialakulását továbbá az is gátolhatja, hogy nálunk hagyománya van az erőteljes liberális és konzervatív szembenállásnak, és a jelen politikai helyzet szintén a polarizálódás irányába mutat. Itt pedig – nem áltathatja senki magát – nem egyszerűen szakmai kérdéssről van szó. Ha pedig már szakmánál tartunk: az általános nyelvész és magyar nyelvész kategóriák szembeállítása kétségtelenül elmélyíti a már így is mély szakadékokat. Ha érdemes lenne valamiről vitatkozni „nyelvművelés kontra nyelvészet” kérdésében, akkor az éppen ez a világnézeti háttér lenne, ami sok minden mást megvilágíthatna a vita során.

Problematicus pontok

Annak érdekében, hogy a dolgozat végén mégis föl tudjam vázolni valamiféle dialógus lehetőségét – amelyet a magam részéről igen fontosnak tartanék –, ebben a fejezetben megvizsgálom a két narratíva kérdéses pontjait.

A liberális narratíva maga is kritikai jellegűnek állítja be magát, mely a rejtett hatalmi dimenziókat akarja például leleplezni a különféle diskurzusokban. Többször megfigyelhető azonban, hogy önmagukkal szemben a liberális gondolkodásmód egyes képviselői nem tudják ezt a kritikai reflexiót alkalmazni. Így miközben diszkriminációt kiált, a „liberális nyelvész” erőteljesen megbélyegző gondolatmenetével (ármánykodás, hályogko-

vács nyelvészek) maga is kirekesztővé válik. (Itt egyébként fölmerül a liberalizmus és főleg a „harcias liberálisság” mindig nagyon nehéz kérdése: meddig lehetek „liberális” a liberális értékek védelmének tekintetében?) Nem következetes, amikor áltudománynak titulálja a nyelv művelést, álnyelvésznek a nyelv művelőt, hiszen liberális, némileg relativista gondolkodásának jegyében el kellene fogadnia a tudomány többféle lehetséges értelmezését. Az a fajta semleges tudományfelfogás, amelyet képvisel (a tudomány a „vanal” foglalkozik), már több oldalról megkérdőjeleződött. A liberális nyelvésznek is azzal kellene szembesülnie, hogy nem lehet az értékek teljes kizárásával a tudományt művelni, mert ezek akarva-akaratlan jelen vannak a kutatásban, a szintézisteremtésben stb. Egyébként mikor Kis Tamás a semleges nyelvtudomány nevében kártékonynak, ármánykodónak mondja a nyelv művelést, akkor nem tesz mást, mint hogy erőteljes értékítéletet alkot. Bonyolítja a kérdést persze, hogy itt valószínűleg a reakció azért is olyan erős, mert a nyelv művelő lobbát a „nyelv művelés-ellenesek” túl erősnek vélik. Ismét mélyen rejlő társadalmi-politikai tényezők vannak jelen tehát.

A konzervatív történetmondás szinte teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy az érték, a norma nem egyértelműen megragadható, megadható, és nem helyezhető egészen a hatalmi diskurzuson kívülre. A szerzők teljesen egyértelműnek veszik, hogy szükség van egy eszményi normára, hogy a választékoság fontos, hogy az igényesség a nyilvános beszéd követelménye, miközben nem figyelnek föl rá, hogy mindezek a szintfelállítások fent-lent viszonylatban gondolkodnak.

Ha Nádasy romantikusnak titulálja a nyelv művelők gondolkodásmódját, akkor a támadókat utópisztikusnak is mondhatnánk. Úgy tűnik ugyanis, hogy a társadalmat előíró mozzanatok kikapcsolásával képzelik el. A nyelvhez való szorongásos viszonyt ugyanis – amiről Nádasy írt – nem a nyelvészek okozzák, hanem maga a társadalom hoz létre beszéd módokat a helyesről és helytelenről, a magas kultúráról és beszédről. A nyelvészek nélkül is kialakul, hogy mit tekint egy adott közösség elfogadhatónak az adott szituációban, mihez kapcsolja a nagyobb presztízs képét és mit tart deviánsnak a nyelvi viselkedésben. A nyelvész szerepe ebben a konfliktuális helyzetben éppen az lehetne, hogy temperálja a feszültségeket, mert elemzésében elsősorban nem kulturális vagy társadalmi eszményeket, hanem nyelvi kérdéseket helyez előtérbe, miközben tudja: ő sem kapcsolhatja ki a maga nem nyelvészeti előfeltevéseit, s erre éberén figyel.

E felfogás egyik legérdekesebb ellentmondása abban rejlik, hogy követői ugyan a nyelvhasználati egyenrangúság mellett szállnak síkra, és elítélik a „helytelen” megbélyegzést, de maguk egészen választékos, tudatosan formált előadás vagy cikk keretében teszik ezt. A nyilvános beszédben ők maguk is alkalmazkodnak az íratlan társadalmi szabályokhoz. Ha, mondjuk, nák-olna valamelyikük az óráján, akkor a hallgatóság bizonyára nem azt gondolná, hogy egy „külső szabálynak” nem engedelmessékedik az előadó, hanem egyszerűen bántaná a fülét, nem érezné – legalábbis a többség – helyesnek. Ez csak azt mutatja, hogy az elkülönítés, a választékoság kiválasztása egészen mélyen benne rejlik a társadalom nyelvhasználati, kulturális gyakorlatában.

A liberális írásoknak nehezen sikerül továbbá jól elkülöníteniük a szabványosítást a szabályozástól. Az előbbit ugyanis elfogadják. Pedig úgy gondolom, két hasonló folyamatnak is tekinthető a kettő. Miért fogadjuk el az egyiket és utasítjuk el a másikat?

Végül fontos sajátosság, hogy nem ismerik világosan a nyelv művelő tevékenységet, mely különbözik a nyelvvédőkétől. Többször hivatkoznak olyan szövegekre, szabályok-

ra, amelyeket nem szakemberek írtak, állítottak föl. A harcias nyelvvédők néhol kissé bu-tácska szövegeivel pedig – amelyeket előszeretettel elemeznek – a nyelvművelő nyelvészek egyáltalán nem azonosulnak.

Ugyanígy sok problematikus pontja van azonban a konzervatív narratívának is. Míg a liberális talán túlságosan is kritikájának foglya marad, addig a konzervatív történetmondás szinte teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy az érték, a norma nem egyértelműen megragadható, megadható, és nem helyezhető egészen a hatalmi diskurzuson kívülre. A szerzők teljesen egyértelműnek veszik, hogy szükség van egy eszményi normára, hogy a választékosság fontos, hogy az igényesség a nyilvános beszéd követelménye, miközben nem figyelnek föl rá, hogy mindezek a szintfelállítások fent-lent viszonylatban gondolkodnak, s ráadásul egy bizonyos középosztálybeli, konzervatív kultúra paraméterei szerint konstruálódnak. Ha a nyelvművelő valamit helytelennek ítél, kikerülhetetlen, hogy nem csak vegytisztán szakmai, nyelvészeti okokból vélekedik így, hanem kulturális tényezők tudatos vagy nem egészen tudatosított figyelembe vételével. Itt számtalan, most a dolgozat rövidsége miatt nem tárgyalható, kulturális, sőt generációs különbség háttérbeli jelenlétére lehetne utalni. A szleng közbeszédbeli használatára vonatkozó nyelvművelő véleményekben például biztosan jelen vannak ezek a szempontok. Maga a nyilvános, a „kulturált” és a magán megnyilatkozások erőteljes elkülönítése is ebbe a magas és alacsony kultúrát megkülönböztető irányba tart. Itt pedig már társadalmi csoportok, rétegek, kultúrák egymásnak feszüléséről is szó van.

A „nyelvésznek, a szakértőnek kell megmondani” konzervatív mítosza, amely mögött ott van a „nép vezető” gondolata, szintén kérdésessé válik. Grétsy László (2000) úgy vélem, nem tudott a Kálmán Lászlóval folytatott vitában kielégítő választ adni arra kérdésre, hogy hogyan tudja egy akadémiai vagy bármilyen bizottság megmondani, mi az, ami még valóban idegen szónak számít. A reklámokkal kapcsolatban egyébként is furcsa retorikának tartom az érthetőségre hivatkozást (‘minden magyarnak joga van az anyanyelvén befogadni, megérteni a reklámokat, cégfeliratokat’), hiszen ez épp olyan terület, ahol a hirdető érdeke, hogy kommunikáljon (azzal, akit meg akar szólítani), tehát ezt úgyléte előbb vagy utóbb a lehető legközérthetőbben fogja tenni. A reklámtörvény persze külön fejezet, és e dolgozat keretei nem teszik lehetővé ennek tárgyalását.

A konzervatív nyelvművelőnek végül tisztában kellene lennie azzal, hogy az a nemzet- és nyelvfelfogás (narratíva), amely nyelvművelő tevékenysége és szövegei mögött áll, nem az egyetlen lehetséges. A nyelvművelésellenes nyelvész pedig pontosan a némileg egyoldalú és reflektálatlan nemzetfelfogásban rejlő veszély: a kirekesztés ellen emeli fel a szavát.

Kiút?

A konzervatív narratíva kritikájaként leírtak nem jelentik azt, hogy a nyelvművelést mindeztől én is teljesen elvetném. Úgy vélem, a nyelvművelésre, annak bizonyos formáira szükség van, de a konzervatív gondolkodásmódot követő nyelvészeknek nem kellene elzárkózniuk a megkérdőjelezés, az egyértelműségek lebontása elől. Legalább vessék fel a kérdést: nem lehet-e a nyelvművelő tevékenység néhol valóban kulturális távolságokat megerősítő, kirekesztő hatalmi diskurzus; nem túlságosan is egyfajta szemlélet és kultúra jegyében folyik-e stb.

A nyelvművelésre véleményem szerint tekinthetnénk úgy, mint egyfajta játékra a nyelvvel. E játék segít bennünket, hogy odafigyeljünk magunkra, másokra, nyelvhasználatunkra. Eljátszunk azzal is: hogy mondhatom jobban, szebben. Egy ilyen felfogásban talán az ellenzők számára is emészthetőbb lenne. Sokkal kevésbé érzem pozitívnak viszont a hibakereső (néhol kissé megszegyenítő) jellegű nyelvművelést, ami azért talán még mindig domináns nálunk. Az egyszerűségért és közérthetőségért síkra szálló nyelvművelés (például a

jogi nyelvvel kapcsolatban) azonban feltétlenül hasznos, és biztosan nem kirekesztő (persze további kérdés, mitől meddig közérthető valami, s ezt ki mondja meg).

Ahhoz, hogy igazi párbeszéd kialakulhasson, természetesen a liberális látásmód képviselőinek is nyitottabban kellene gondolkodniuk a normativitásról, tudományról. Főleg pedig saját narratívájuk kritikáját kellene elvégezniük bátran, ha a konzervatívot ilyen jól „átlátták”.

Igazi áttörést azonban talán az hozhat a két nézet közeledésében, ha bizonyos alapvetőbb, s néha talán kellemesebb témák kerülnének a vita középpontjába. Például: mi a nyelv? Olyan kincsünk, amelyet védeni kell, olyan eszköz, amelyet jól kell felhasználni, olyan csoda, amelyre eszményi változtatásban fölnézhetünk, vagy inkább olyan közeg, amelyben otthonosan mozoghatunk, amelyet fölfedezhetünk, „bejárhatunk”, amely tele van csupa érdekességgel és változatossággal. Vagy például vitatéma lehetne a nyelvtudomány mibenléte, az esztétikum a nyelvhasználatban. A viták során talán világossá válna az alapvető felfogásbeli különbség, és hogy ez a két egymástól nagyon eltérő narratíva egyáltalán közelíthető-e. Vannak azért közös pontok, az egyik a nyelv szeretete, tisztelete (bár más-más módon), a nyelvvel való foglalkozás kiemelése, a különféle nyelvváltozatok iránti érdeklődés. Félek persze, hogy mivel a kérdés nem csak átpolitizált, hanem a nemzeti identitás kérdésében is két eltérő nézet áll szemben egymással, igazi párbeszéd soha nem lesz, mert ezeket a falakat látszólag ma nem lehet áttörni. A lehetőség azért mégis megvan, és talán az is kiút lehetne, ha a fiatalabb kutatók, nyelvészek között lennének olyanok, akik mindkét oldalt kívülről igyekeznek nézni, mint ahogy ez a dolgozat is erre törekedett. Megjegyzem, cikkének végén Nádasy (2002) már mintha elindulna egy dialogikusabb irányba.

Visszatérve elemzésem kezdeti kérdéséhez: mi legyen hát az iskolai nyelvműveléssel? Amint jeleztem, erre a kérdésre (sem) szándékozom egyértelmű választ adni. Mivel az oktatáspolitikai fórumokon a nyelvművelés-pártiaknak van nagyobb „lobbitőkéje”, nyilván a közeljövőben is mindig része marad az anyanyelvtanításnak a nyelvművelés. Ez ténykérdés. Másrészt azonban nem jó, hogy ha iskolai nyelvtanításunk egyáltalán nem vesz tudomást a kapcsolódó vitáról. Már csak azért sem, mert a gyerekek maguk is eltérő kulturális és világnézeti környezetekből jöhetnek, melyek sokszor megragadhatók akár konzervatív-liberális szétválasztás mentén. Hiába hivatkozunk például anyanyelvi órán a nemzeti identásra egy bizonyos módon, ha a fiatal otthonról más implicit felfogást hoz magával. Megvan a veszélye, hogy ily módon a gyerekek egy részével nem jön létre megfelelő párbeszéd és így igazi tanulási folyamat sem. Nemcsak felvetni kellene azonban a vitát, a nyelvművelés problematikuságát az anyanyelvtanításban, hanem maga az iskoláinkban jelenlévő nyelvművelés is alakulhatna a kritikák figyelembevételével, hiszen a gyakorlatban az mindig inkább hibakereső, sőt néhol stigmatizáló. A különböző kulturális környezetekből jött tanulók esetében különösen fontos erre figyelni egy multi-és interkulturális pedagógia jegyében. A nyelvművelés mint közös keresés, valódi, örömteli játék a nyelvvel itt határozottan pedagógiai lehetőséggé, ajánlattá is válik.

Jegyzet

(1) Szándékosan írtam „képüket” és nem „fogalmukat”, mert nem igazán absztrakt fogalmakról van szó, hanem narratív jellegű konstrukciókról.

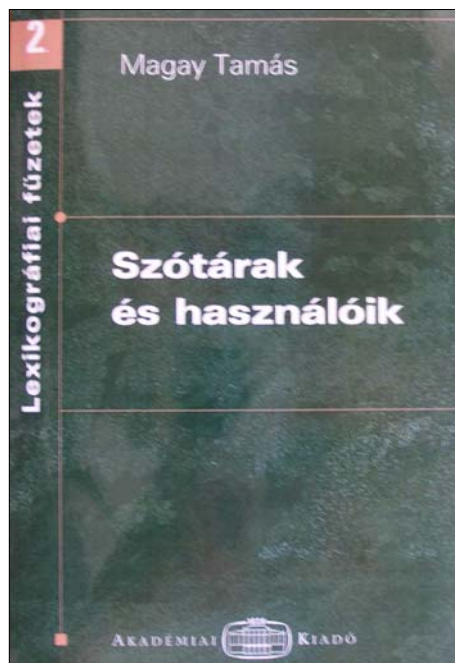
Irodalom

Balász Géza (2001a): A magyar nyelvművelés jellemző metaforái, jelszavai. *Új Horizont*, 5.
Balász Géza (2001b): *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Corvina, Budapest.

Fodor István (2001): *Mire jó a nyelvtudomány?* Balassi, Budapest.
Grétsy László (2000): K. L. általános nyelvész. *Nép-szabadság*, április 7.

Kis Tamás (é. n.): A nyelvművelés kártékonyágáról és ármánykodásáról. <http://dragon.unideb.hu/~tkis>
Nádasdy Ádám (2002): Mi a baj a nyelvműveléssel? *Népszabadság*, május 18.

Sándor Klára (é. n.): „... ki nem nyelvész: én vagy te?” <http://dragon.unideb.hu/~tkis>
Sándor Klára (2001): „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”. *Replika*, 45–46. 241–259.

Az Akadémiai Kiadó könyveiből